

TÜRK DEVRİ ESERLERİNİN KORUNMA POLİTİKASINDA SANAT TARİHÇİLERİNİN SORUMLULUGU

Sanat tarihçisinin araştırma ve inceleme malzemesi olan sanat eserlerinin korunma politikasını, Türk Devri Mimari Eserleri açısından eleştirmenin ve bu alanda bize düşen görevleri tartışmanın gereğine inanıyorum.

Sanat tarihçileri olarak, restorasyonlardaki hatalı uygulamalardan yakınıyoruz. Bu konuda, sesimizi yeterince duyuramadığımız kanısındayım. Çoğumuz, Üniversitede Arkeoloji ve Sanat Tarihi adını alan bölümlerin öğretim üyesiyiz. Arkeologların eserlerine, kazılarına gösterdikleri sahiplenmeyi göstermediğimizi düşünüyorum. Birkaç sikke ile yakalanan kişiler bile büyük cezalar alırken, biz resmi kuruluşlarımızın hataları sonucu perişan edilen mimarlık eserlerimiz karşısında genelinde sessiz kalıyoruz. Arkeolojik alanda bir yapılaşma, hatalı veya kaçak bir kazı yapılsa, basın ve arkeologlar büyük ses duyururken biz yok edilen, yıkılan veya restorasyonda kimliğini yitiren eserlerimizin karşısında aynı sesi veremiyoruz.

Kültür Bakanlığımız'ın ilgili müdürlüklerinde, yönetici kadroları hep arkeologlarıdır. Hiç sanat tarihçisi veya restoratör mimar kökenli Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürü ve yardımcıları olmamıştır. Türkiye'deki Müze Müdürleri hep arkeologlardır. Kaç müzenin bir Türk Sanatı seksiyonu vardır? Kültür Bakanlığı'nın bütçesinde, arkeolojik kazılara ayrılan payla, hergün daha perişan olan, toprak altında korunma şansına sahip olmayan, Türk devri eserlerinin restorasyonuna ayrılan pay neden bu kadar farklıdır ? Bunları sorgulayıp eleştirdik mi ?

Ülkemizin turizm politikasında tarihi eserlerimizin önemi vurgulanırken, turizm öncelikli bölgelerimizden Ege ve Akdeniz yöresinde Türk devri eserlerinin tanıtım programına alınmamasını eleştirdik mi ?

Bu kısa özeleştirmeden sonra, restorasyon konusu ile ilgili yanlışlar ve eksiklikler kompozisyonunda, sorunları sıralamak istiyorum. Bu sorunların çoğu, yıllık, Vakıflar Genel Müdürlüğü toplantılarında da dile getirilmiş, ama değişen bir şey olmamıştır.

Bildiğimiz gibi, Türk Devri eserlerinin çoğu Vakıf eseridir. Bunların bazıları zaman içinde özel idarelere, belediyelere devredilmiş, onlar tarafından satılarak özel mülkiyete geçmiştir. Vakıf eserlerinin restorasyonu için, maalesef, Vakıflar'da yeterli sayıda tecrübeli eleman yoktur. Kadroları ve mali durumu müsait olsa bile, gereken önem verilmemiştir. Birçok eserin rölövesi, restitüsyon projesi, envanteri ve doğru dürüst bir arşivi yoktur. Eserlerin restorasyonu için, Vakıflar'ca, bölgesindeki Kültür ve Tabiat Vakıflarını Koruma Kurulu'na sunulan projelerin çoğu noksan ve hatalıdır. Bazı hallerde, inşaat bittikten sonra, kurullara emrivaki şeklinde proje sunulmaktadır. Bazı eserlerin, hepsi de, birbirinden farklı birkaç rölövesi vardır.

Bir örnek verirsek, Selçuklu devrinin en önemli hanlarından biri olan Susuz Hanı restorasyon planı ve projesi olmadan, restorasyonu için Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce ihale edilmiştir. Müteahhit, hafriyat makinalarıyla avlunun toprağını kaldırmaya başladığında, Antalya Bölge Kurulu'nun müdahalesiyle kazı durdurulmuştur. Aynı şekilde, İncir Hanı'nın restorasyonu için, Ege Üniversitesi, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, müteahhit işe başladıktan ve duvar kaplamalarını sökmeye giriştikten sonra, haberdar

Türk Devri Eserlerinin Korunma Politikasında Sanat Tarihçilerinin Sorumluluğu

olarak, devreye girmiş ve doğru planı tesbit etmek için kazıya başlamıştır. Maalesef, Prof. Dr. H. Rahmi Ünal başkanlığında, bölüm tarafından büyük fedakarlıkla yürütülen bu kazı için, ikinci kampanyadan sonra para bulunamadığından, çalışmalar yarım kalmıştır. Bütün bu aşamalarda, Kültür Bakanlığı devre dışı kalmıştır.

Bir kıyaslama yapalım. Arkeolojik alandaki eserlerin kazısı ve restorasyonu için, ilmi bir heyet kurulmadan, kazı makinalarıyla, kepçelerle müteahhitlerin çalışması mümkün müdür ? Herhalde, böyle bir durumda, kıyamet kopardı. Bugün, Vakıfların yaptığı restorasyonların çoğu, restorasyon alanında uzman olmayan, bazıları için dedikodular da üretilen kontrolörlerce denetlenmekte ve çok ciddi hatalar yapılmaktadır. Her önemli restorasyonun bir bilimsel danışma kurulu olmalı diye düşünüyorum. Artık, üniversitemizin sanat tarihi bölümlerinde seminer çalışmaları, tez çalışmaları için bu konular da seçilmeli ve hataların üzerine gidilmelidir.

Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün proje bankası olmalıdır. Bazı eserlerimize Valilikler'ce, Kültür Müdürlükleri'nce bile yasa dışı müdahaleler yapılmakta ve ilgililer sessiz kalabilmektedir.

Türk Devri eserlerinin restorasyonu ve korunması konusunda, Kültür Bakanlığı'nı ilgilendiren hususlarda da büyük problemler vardır. Bildiğimiz gibi, taşınmaz kültür varlıklarımıza ait kararlar, bölgelerdeki Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulları tarafından alınmaktadır. Çok geç kalınmış olsa da, ilk kez, 1950'lerin başında eski eserlerimizin ve sit alanlarının kararlarını almak üzere, Yüksek Anıtlar Kurulu oluşturulmuştur. Ayda bir toplanan bu kurul, bütün Türkiye'ye bakmaktaydı. Doğal olarak konular çok tıkanı, problemler doğdu.

1973 yılından itibaren yürürlükte olan Eski Eserler Kanunu'ndan sonra, 21 Temmuz 1983'de çıkarılan 2863 nolu Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ile Koruma Yasası'nda köklü değişiklikler yapıldı. Yüksek Anıtlar Kurulu'nun yerini alan Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu'nun yanısıra, bölgelerde Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulları oluşturuldu. Bugün 17 bölge kurulu var, onlar da iş yükünden tıkanmış durumda. 17 Haziran 1987'de 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'nun bazı maddelerinin değiştirilmesi ve bu kanuna bazı maddeler eklenmesi hakkındaki 3386 no. lu kanun çıkarıldı. Bir süredir, yasanın bir kez daha değişmesi üzerinde duruluyor. Bu konuda, üniversiteler ve ilgililer, Kültür Bakanlığı'na, sonuçsuz kalan birçok rapor sundu.

Bugün, restorasyonlarda yapılan hataların sorumlusu olarak, genelinde, bölgelerdeki Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulları suçlanmaktadır. Maalesef, kurulların ve kurul üyelerinin imkansızlıklarını ve sorunlarını pek az kişi bilmektedir. Bölge kurullarının acil sorunlarını şöylece özetleyebilirim :

* Kurullar çok geniş alanlara fevkalade ufak bir uzman kadrosu ile bakmak durumundadır. Kendilerine sıra gelmesini uzun süre bekleyen proje sahipleri, mal sahipleri usulsüz yollara, menfaat vaatlerine girişmekte, dedikodular üretilmektedir.

* Bölgelerdeki koruma kurullarının idari hizmetlerini yürüten kadrolarında arkeolog vardır, pek azında sanat tarihçisi ve restoratör mimar bulunur.

* Kurullardaki sanat tarihçi uzmanlar, aynı görevi yaptıkları halde, teknik eleman sınıfına kabul edilmeyip, arkeologların yarısı kadar maaş almaktadır.

* Kurullarda, bilgisayarla programlanmış bir arşiv yoktur. İzmir 1 Nolu Kurulu'na, yakın bir tarihte, bilgisayar alındığını duydum. Fakat kullanabilecek eleman yoktur.

* Koruma Kurulları'nın, ayda en az iki defa toplanması gerekiyor. Haftada bir toplanan kurul üyeleri, raportörlerin sunduğu bilgilerle karar vermek durumundadır.

Türk Devri Eserlerinin Korunma Politikasında Sanat Tarihçilerinin Sorumluluğu

Sistemli arşiv yetersizliğinden ve olağanüstü iş yükünden, raportörler, ciddi hatalar yapabilmektedir. Aynı sokak ve adadaki parsellerde, benzer eserler için nasıl karar alınmış, kesin bilinmesi lazımdır. Aksi halde, büyük yanlışlar yapılabilir. Bu da, ancak, bilgisayar dökümantasyonu ile sağlıklı şekilde gerçekleşir.

* Koruma Kurulu üyelerinin hiçbirinin görevi, asli değildir. Aşırı yükten ve toplantılarda çok sayıda karar üretmek durumunda kaldıklarından, hatalar yapılabilir.

* Bölgedeki Koruma Kurulları'nın onayından geçen projelerin denetlenmesi ve ruhsat onayı, eskiden belediyelerince yapılıyordu. Bu yüzden, çok hatalar oldu. Şimdi, yapı tamamlandığında, kurula rapor geliyor. Ama yine de, arada devamlı kontrol mekanizması olmadığından, inanılmaz hatalar ve büyük sürprizlerle karşılaşılabilir.

* Yapılarda, ruhsat alındıktan sonra mülk sahibi tarafından; camilerde ise, dernekler ve imam aracılığıyla, büyük başıbozuklukla tadilatlar yapılmaktadır. Belediyeler, buna maalesef sessiz kalmaktadır.

* Belediye ile ilgili konularda kurullara katılan belediye temsilcileri, çoğu zaman, konunun uzmanı değildir. Belediyelerin kadrosunda arkeolog, sanat tarihçisi veya restoratör mimar bulunmalıdır. Bu elemanlar, devamlı olarak, tarihi yapıların durumunu, restorasyonunu v. b. denetlemelidir.

* Kurul üyelerinin seyahat giderleri, komik derecede düşük toplantı ücretleri, büyük fedakarlık gerektirmektedir. Bu görev tam gün olmalıdır. Gereğinde, üniversite dışından da, tatminkar maaşla yetkili kişiler, istihdam edilmelidir.

* Restorasyon politikamızda, eser önceliğinde, politik tercihler çok etkileyici olmaktadır. Camiler, hep öne alınmaktadır. Restorasyonu çok daha acil olan birçok eser, ikinci plana atılmaktadır.

* Restore edilen eserlerin önlerine asılan tabelalar, ilanlar bir rezalettir. Trafolar, duraklar çoğu zaman korunmadaki yapının önüne dikilir. En ufak bir estetik kaygısı yoktur.

* Özellikle küçük merkezlerde, mevcut yörenin özelliğini taşıyan düz çatılı, çoğu süslemeli olan camiler, cemaat tarafından özelliksiz görülmektedir. Yerel yöneticiler bunlara, yerine kubbeli bir cami yapılması isteğiyle, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce prototip olarak hazırlanmış taklit ve çok zevksiz, kubbeli proje ile kurula gelerek baskı yapmaktadırlar. Dünyada modern cami mimarisinde, en çirkin örnekler diye bir yarışma açılrsa, Türkiye şüphesiz sayısız örnekle birinciliği alır. Mimarlarımıza bu konuda görev düşüyor.

* Türk devri eserlerimizin tanıtımı, bu alandaki kültür, eğitim ve görgü boşluğunu doldurur. Bu konuda da çok hatalıyız. Turist rehberlerinin eğitim programlarında yer alan Türk devri, arkeoloji ile kıyaslandığında sanki yok gibidir. Doğal olarak gezi programları da ona göre ayarlanmıştır. Örneğin, İzmir'e gelen turistler Efes, Meryem Ana veya Bergama'ya götürülür. Selçuk'taki İsabey Camii programda yoktur. Zaten, cami ibadet saatleri dışında kapalıdır. İzmir'e yarım saat mesafedeki Manisa, Beylikler ve Osmanlı döneminin çok değerli eserlerine sahip olduğu halde, programa alınmaz.

* Sanat Tarihi ve Arkeoloji Bölümü mezunları, Bakanlığın kursunu görmeden rehberlik yapamaz. Bu kursların seviyesi çok tartışmalıdır.

* Tanıtım, inceleme olanağını kolaylaştırmak ve yayınlara olur. Araştırmacılar, Vakıflar ve Eski Eserlerin arşivlerinden rahat yararlanamaz. Bir eseri incelemek için alınan izin belgesi, cami görevlilerince dikkate alınmayabilir. Vakıf eseri kiraya

Türk Devri Eserlerinin Korunma Politikasında Sanat Tarihçilerinin Sorumluluğu

verilmişse, kiracı içeriye araştırmacıyı sokmayabilir. Bunun kira şartnamesine konulması gereklidir.

* Her yıl, Kültür Bakanlığı, kazı sonuçları haftası düzenler, ekipler rapor sunar. Aynı şekilde, her anıtsal eserin restorasyonu da, bilimsel bir rapor halinde sunulmalıdır. Her restorasyon ekibinde restoratör mimar bulunmalıdır.

* Sanat Tarihi ve Restorasyon bölümlerinde hatalı restorasyonlarla ilgili seminer çalışmaları, tezler yazılmalıdır.

* Mimarlık ve restorasyon öğrencileri, Vakıfların restorasyonlarında staj yapabilmelidir.

* Arkeologlar kazı ekiplerinde, Ortaçağ tabakaları için bir sanat tarihçisi bulundurmalıdır. Ortaçağ buluntuları, müze depolarında morg gibi gömülüp kalmaktadır.

* Bütün müzelerimizde Türk devri eserleri seksiyonu olmalıdır.

* Vakıflar ve Eski Eserlerde çalışan sanat tarihçileri ve restoratör mimarlar, hizmet içi eğitim görmeli ve bunların gerektiğinde yurtdışı burslarla görgüleri artırılmalıdır.

* Restoratör mimarların çok azı, kendi alanlarında çalışmaktadır. İlgili kuruluşların yeni ücret politikası ve kadro imkanları ile bunları istihdam etmeleri sağlanmalıdır.

* Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün veya Kültür Bakanlığı'nın restorasyonlarda kullanılacak malzemelerle ilgili araştırmaları ve laboratuvarı yoktur. Bu konularla ilgili, usta yetiştirme kursları açılmalıdır.

* Edirne'de, ahşap işçiliği için 2 yıllık Meslek Yüksekokulu var. Restorasyon konuları ile ilgili Meslek Yüksekokulları yaygınlaştırılmalıdır.

* Fakültelerde, Güzel Sanatlar'a bağlı Geleneksel Türk Sanatı bölümlerinin, bu konularda eleman yetiştirmesi beklenirdi, maalesef, bu husus gerçekleşmedi.

* Özellikle fresk, kalem işi, çini, ahşap gibi çeşitli bezemelerin restorasyonunda büyük problemler vardır. Koruma Kurulları'na, genelinde, bezeme restorasyonu için rapor, bilgi, detay gelmez ve bezemeler restorasyon bilmeyenlerin elinde barbarca, büyük bir bilgisizlik ve görgüsüzlükle katledilmektedir.

* Restore edilen hiçbir eserin içinde restorasyon evrelerini, projelerini gösteren tanıtım, levha, bilgi, broşür yoktur.

Bu üzücü açıklamalardan sonra, size bir kaç örnekle, anıtsal eserlerimizin restorasyonunda malzeme, teknik, mimari sorunlar ve plan konularında yapılan hatalara değinmek istiyorum.

1) İnşaat malzemesinin hatalı kullanılması ve müdahale edilmesi :

* Erzurum Ulu Camii'nde olduğu gibi, düzgün kesme taş duvarlarda yüzeyler traşlanarak temizlenmektedir. Taş yüzeylerindeki sert koruyucu tabaka aşınmakta, taşın bozulmasını hızlandırmaktadır.

* Düzgün taş malzeme ile inşa edilmiş yapılarda taşlar, gereksiz şekilde yeni malzeme ile değiştirilmektedir. Kayseri-Malatya yolunda Karatay Hanı'nda olduğu gibi (Foto-1).

* Yapı için tehlike arzeden onarılamayacak kısıunların yenilenmesi yerine, İzmir Kızlarağası Hanı'nda olduğu gibi, yapı tamamen yıkılıp yeni malzeme kullanılmaktadır.

Türk Devri Eserlerinin Korunma Politikasında Sanat Tarihçilerinin Sorumluluğu

* Eski malzemenin atılıp, gereksiz şekilde, tamamen farklı malzemenin kullanıldığı örnekler çok boldur. Örnek olarak ;

Selçuk'ta Karakolyanı Mescidi'nin, Manisa Sinan Bey Medresesi'nin, Edirne II. Beyazıt Medresesi'nin beton sütunlarını verebiliriz.

* Restorasyonlarda harç yerine çimento kullanılmaktadır. Bu konuda, daha dikkatli davranmak gerek. Sinop Süleyman Pervane Medresesi'nde olduğu gibi, moloz taş duvarlarda derzlerin çimento ile doldurulması hatalı bir uygulamadır. Bu uygulama sonucu, binada, sonradan yapılan ilavelerin izleri de yok edilmektedir.

2) Mimari formların, biçimlerin değiştirilmesi ;

* Manisa Sinan Bey Medresesi'nin sivri revak kemerleri, restorasyondan sonra, yuvarlak kemer haline gelmiştir. Bunun gibi hatalı pencereler, tonozlar, kubbeler sık olarak yapılmaktadır.

3) Taklit yeni uygulamalarda bilgi veren panoların verilmemesi ;

* Selçuklu dönemi Kayseri Ulu Camii'nin mihrabı eski yayınlara göre basittir. Mevcut mihrabın sonradan yine Selçuklu devri Kayseri Külük Camii'nin çini mihrabı örnek alınarak, mermerden yapıldığı anlaşılmaktadır (Foto-2). Yapıda bu konuda bir açıklama belgesi olmadığından, çok yanıltıcı bir durum ortaya çıkmaktadır.

4) Restorasyonlarda yanlış plan uygulamaları ;

* Bilgisiz ellerde hatalı restorasyon sonucu, Konya yakınındaki Horozlu Han avlusunda olduğu gibi, zeminden yükseltilmiş bir set ve üzerinde destek başlangıçları vardır (Foto-3). Restorasyon öncesi yapılan kazıda, ahıra dik uzanan temel izleri yanlış değerlendirilmiştir. Selçuklu hanlarının planlarını araştırmak bu yanlış önlerdi. Zamanında avlunun revak ayaklarını taşıyan tek tek temel yerine, üstten gelen ağırlığın daha iyi dağılması için destek dizisi boyunca, avlu zeminine kadar yükselen bölüntüsüz bir temel atılmıştır. Selçuklu Mimarisi konusunda bilgisi olmayan müteahhit, yanlış uygulamayla plan değişikliğine gitmiştir.

* Tercan'daki Mama Hatun Kervansarayı'nın avlusunda, dört köşe bir duvar yükselmektedir (Foto-4). Büyük olasılıkla çeşitli kervansaraylarda olduğu gibi, burada dört ayak üzerinde yükselen bir köşk mescit vardı. Ayak temelleri, Hozorlu Han'da olduğu gibi müşterekti. Sanat Tarihi bilgisi olmayan müteahhit, böyle, yanlış bir uygulamaya gitmiştir.

* Konya Sırçalı Medrese'nin restorasyonu ise, tam bir uydurmadır. Eserin restore edilmeden önce, yalnızca giriş kanadı ve ana eyvanının bir kısmı vardı. Yapı, bugün, iki katlı bir medrese şeklinde tamamlanmıştır (Foto-5). İkinci kattaki mimari unsurlar, neye göre tamamlandı, hiçbir açıklama yoktur.

* Akşehir İplikçi Camii, aslında ahşap destekli düz damlı bir eserdir. Restorasyonda duvarları biraz yükseltilmiş ve betonarme bir örtüyle örtülmüştür (Foto-6).

* Yaşamaları için konaklama tesisi olarak fonksiyon değiştiren kervansaray gibi yapılarda banyo, tuvalet gibi ilavelerin muhakkak açıklayıcı panoları, projeleri bulunmalıdır.

* Akşehir Altın Kalem Mescidi'nde olduğu gibi, yapıldığı döneme çok aykırı malzeme cami koruma dernekleri tarafından izinsiz olarak kullanılmaktadır. Söz konusu mescitte, orijinal taş mihrap fayansla kaplanmıştır (Foto-7).

Türk Devri Eserlerinin Korunma Politikasında Sanat Tarihçilerinin Sorumluluğu

* Bitlis Ulu Camii'nin mihrabında da, aynı uygulama vardır. Bu yapıda, ayrıca, orijinal kesme taş kaplama olan duvar ve payeler, yerden yaklaşık 2 m. yüksekliğe kadar fayansla kaplanmıştır (Foto-8).

Kısaca özetlemeye çalıştığım gibi, restorasyon özel bilgi, ilgi ve kaynak isteyen çok önemli bir konudur. Restoratör, mimar ve sanat tarihçilerinin bu katliam karşısında, daha aktif olarak ses duymalarının zamanı çoktan gelmiştir.

Gönül Öney